Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Niels Stensen

et biografisk-bibliografisk essay

af

Helge Clausen

Aabenraa Statsskole, engang i begyndelsen af 1960'erne. En matematikerklasse skulle have vikar i en dansktime. Vikaren var en ældre lektor, som klassen ellers ikke havde. Han valgte at bidrage til underholdningen ved at berette om berømte danskere gennem tiderne, et emne, som sikkert kan dysse de fleste gymnasieelever i søvn. Ved sin begejstring for en vis *Nicolaus Steno* formåede lektoren dog i det mindste hos denne artikels forfatter at vække en vis interesse. Først 25 år senere skulle denne interesse give sig konkrete udslag, begyndende med udgivelsen af en Steno-bibliografi, udarbejdet af en bibliotekarstuderende.

Hvem var denne Nicolaus Steno, alias Niels Stensen? Og hvorfor en artikel om ham i Statsbibliotekets tidsskrift *Rotunden*? De to spørgsmål vil blive søgt besvaret i det følgende.

Lad os se på nogle vigtige stadier i Stensens levnedsløb, under en biografisk-bibliografisk synsvinkel:

Niels Stensen blev født den 1. januar 1638 i København [1]. Han kom til verden i et hus på hjørnet af Købmagergade og Klareboderne, hvor familien drev en guldsmedeforretning. Det var øjensynligt driftige folk, der som bierhverv havde salg og udskænkning af vin, øl og brændevin. Kort efter fødslen må Niels være blevet døbt i den stedlige sognekirke, Sct. Nikolai, hvis værnehelgens navn han fik i fordansket form. Det var forøvrigt i Sct. Nikolai kirke, at der ca. 100 år tidligere for første gang blev holdt lutherske prædikener i København. Først på tysk i 1521 og fra 1529 på dansk.

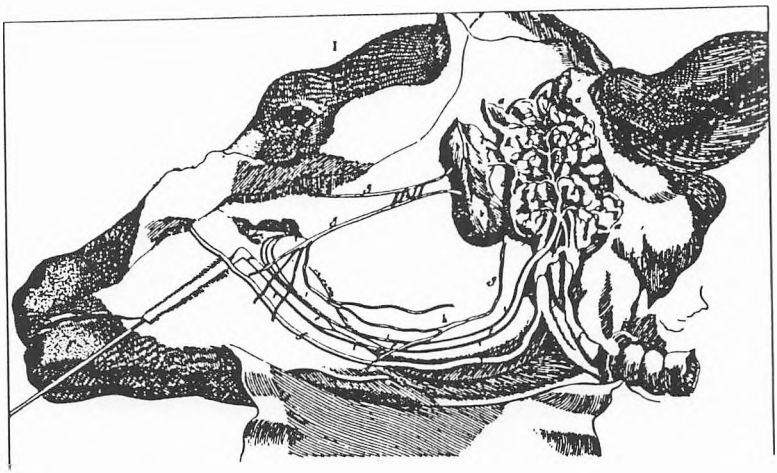
Niels voksede op i et næsten 100% luthersk miljø. To af hans farbrødre var præster i Skåne, og tre af hans kusiner var præstekoner. Tidens lutherske ortodoksi havde skabt noget i retning af et totalitært system, som kun nødtvungent og af politiske grunde tolererede anderledes tænkende og troende [2]. For at sikre at lutherdommen nåede ud i alle de små hjem, havde Christian IV i 1630 påbudt alle familiefædre hver dag at afholde frivillige (!) morgenandagter for deres husstande.

I 1646 blev Niels sat i Vor Frue kirkes latinskole (Metropolitanskolen) og blev 27. november [g.st.] 1656 immatrikuleret på Københavns Universitet som *Nicolaus Stenonis e schola Hafniensi*. Han studerede medicin og havde bl.a. den berømte anatom, Thomas Bartholin, som lærer. Som student var han i 1659 med til at forsvare København mod svenskerne. Under Københavns belejring søgte han naturligt nok svar på nogle af livets store spørgsmål. Kort efter det svenske stormangreb natten mellen den 10.

og 11. februar [g.st.] 1659 begyndte han at gøre notater om sin læsning, sine idéer, tanker og planer. Han benyttede tiden i det belejrede København til selvstudier og gennemgik i løbet af 4 måneder ca. 100 værker, som han skrev uddrag af. Der har været huller i det protestantiske jerntæppe, for af hans optegnelsesbog [3] fremgår, at han den 8.-16. marts [g.st.] 1659 har læst forbudt litteratur: Jeremias Drexelius SJ: *Ioseph Ægypti prorex descriptus et morali doctrina illustratus* (Antwerpen, 1641). Drexelius (1581-1638) var én af de frygtede jesuitter, hvis 300 siders værk om "Josef, Ægyptens statholder, beskrevet og belyst med moralsk lærdom" gjorde et stort indtryk på Niels [4].

I foråret 1660 rejste Stensen til udlandet for at studere videre. Det var også dengang normal praksis, at ville man drive det til noget inden for videnskab og kultur, var en længere studie- eller dannelsesrejse i udlandet nødvendig. Han opholdt sig i de følgende år i kortere eller længere perioder i Amsterdam, Leiden, Paris og Montpellier. Allerede den 7. april [n.st.] 1660 gjorde han sin første, vigtige opdagelse: Under dissektion af et fårehovede fandt han ørespytkirtlens udførselsgang i mundhulen. Stensen omtalte selv sin opdagelse som en *inventiuncula* (en lille iagttagelse), mens hans hollandske kolleger benævnte den *ductus stenonianus*, som enhver mediciner i dag ved, hvad er, selv om de måske ikke er klar over, hvem Steno er. Hermed er hans navn kendt i den medicinske verden.

De næste par år gjorde han flere banebrydende medicinske opdagelser; bl.a. gjorde han op med den græske medicinske autoritet

Ductus stenonianus, illustreret på et kalvehovede.

Galéns 1500 år gamle opfattelse af hjertet som centrum for den "indre forbrænding" og "livsånden". I sit værk *De musculis et glandulis* fra 1664 skrev Stensen: "Man har anset hjertet for at være sædet for den indre forbrænding, sjælens trone. Enkelte anså det endda for at være selve sjælen. Man har æret hjertet som sol - endda som konge - mens du ved nærmere prøvelse ikke finder andet end en muskel. Man savner intet i hjertet, som ikke også findes i en muskel, heller ikke finder man noget i hjertet, som ikke tilkommer en muskel". Hjertet er herefter en muskel, slet og ret. Denne for samtiden chokerende opdagelse blev omgående omtalt i datidens to eneste videnskabelige tidsskrifter, ovenikøbet i deres første årgange: *Journal des sçavans* (1665) og *Philosophical Transactions of the Royal Society of London* (1665-66). I disse to tidsskrifter, som begge haves på Statsbib-

lioteket, blev Stensens opdagelser og udgivelser senere omtalt flere gange.

Formelt fuldførte han sit medicinske studium i december 1664, hvor universitetet i Leiden tildelte ham den medicinske doktorgrad uden at kræve den obligatoriske afhandling. Men da var han allerede rejst videre...

I vinteren 1665 holdt Stensen i Paris en berømt forelæsning om hjernens anatomi. Eftertiden har karakteriseret forelæsningen som et forskningsprogram for de næste 200 år [5]. Han gjorde samtidigt kritisk op med den cartesianske dualisme, som bl.a. bygger på en tilsyneladende arbitrær hypotese om, at vekselvirkningen mellem sjælen og legemet fandt sted i koglekirtlen (*glandula pinealis*) i hjernen. Sammenknytningen af videnskab og tro var ikke noget fundamentalt problem for ham.

I foråret 1666 rejste Stensen for første gang syd for Alperne. Italien har altid været et attraktivt mål for nordeuropæeres studie- og dannelsesrejser. Danske regenter har besøgt Rom af religiøse, kulturelle og politiske årsager lige fra kong Erik Ejegod og dronning Bodil (i 1098) til dronning Margrethe II og prins Henrik. Dronning Kristina af Sverige (1626-89) abdicerede i 1654, konverterede til Den katolske Kirke og bosatte sig i Rom. Mellem 1536 og 1660 besøgte 733 danske og norske studenter Italien. Mange af dem var også i Rom, til trods for at de sikkert hjemmefra er blevet vaccineret mod den "romerske fare". Man ved med sikkerhed, at omtrent 20 konverterede til Den katolske Kirke,

DISCOVRS
DE
MONSIEVR STENON,
SVR
L'ANATOMIE
DV CERVEAV.

A

MESSIEVRS DE
l'Aſſemblée, qui ſe fait chez
Monſieur Theuenot.

A PARIS,
Chez ROBERT DE NINVILLE, au bout du Pont
S. Michel, au coin de la rue de la Huchette,
à l'Eſcu de France & de Nauarre.

M DC. LXIX.
AVEC PRIVILEGE DV ROY.

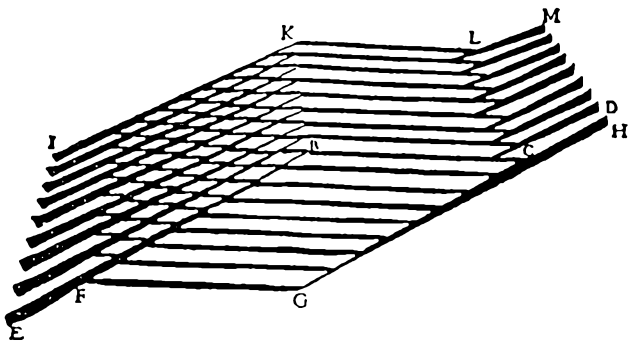
Titelbladet til Stensens forelæsning om hjernens anatomi.

men der kan have været flere, som blot har holdt en lav profil af hensyn til muligheden for at få embede derhjemme og for ikke at blive gjort arveløse, sådan som loven foreskrev. Nogle få af dem studerede teologi i *Collegium Germanicum* eller *Collegium Urbanum de Propaganda Fide* og blev præster.

Stensens første ophold i Italien varede til 1668. Her blev han støttet af storhertug Ferdinand II af Toscana, hvilket satte ham i stand til at udføre anatomiske, palæontologiske og geologiske studier. Stensen blev medlem af *Accademia del Cimento* (Forsøgenes Akademi), hvis motto var: *Provando e riprovando* (Undersøg og undersøg atter). I 1667 afrundede han sine anatomiske studier med værket *Elementorum myologiae specimen, seu musculi descriptio geometrica* (Prøve på en elementære muskellære, eller en geometrisk beskrivelse af musklen).

I denne afhandling og i et par tidligere arbejder om muskler formulerede Stensen en helt ny teori om musklernes funktionsmåde. Hidtil havde man accepteret, hvad Hippokrates, Aristoteles og Galen sagde om muskler, men ud fra sine makroskopiske observationer måtte han bryde radikalt med de gamle forestillinger. Stensen benyttede geometriske metoder i sit arbejde, som mødte uventet stor modstand i løbet af de følgende 100 år. Modstanden var så betydelig, at teorien gled helt ud og blev næsten glemt, indtil den moderne biomekaniske forskning, som bl.a. benytter sig af computer-baserede modeller, på alle afgørende punkter viste, at Stensen havde ret. Stensen-forskeren Troels Kardel har her samlet trådene på en overbevisende måde (Kardel, 1994).

Uden at overdrive kan man sige, at Stensens muskelteori er blevet rehabiliteret. Interessant er det at bemærke, at ét af de moderne videnskabelige bidrag til forståelsen af musklernes arkitektur er blevet publiceret i *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 325 år efter at Stensens muskelteori blev omtalt første gang i det samme tidsskrift!

STENO MUSEET

Danmarks Videnskabshistoriske Museum

Stensens geometriske muskelopfattelse. Steno Museet i Århus har som logo en stiliseret udgave af Stensens muskeltegning.

Ved Livorno var der i oktober 1666 blevet fanget en kæmpemæssig haj, hvis hoved på storhertugens befaling blev transpor-

teret til Firenze, hvor det "kom under herr Niels Stensens meget fine kniv". Da han under dissektionen undersøgte hajens tænder, så han lighed med de "tungesten" (*glossopetræ majores*), som findes i Italien og især på Malta. I den folkelige overlevering var der mange fantasifulde forklaringer på oprindelsen til disse

NICOLAI STENONIS
DE SOLIDO
INTRA SOLIDVM NATVRALITER CONTENTO
DISSERTATIONIS PRODROMVS.
A D
SERENISSIMVM
FERDINANDVM II.
MAGNVM ETRVRIÆ DVCEM.

FLORENTIÆ
Ex Typographia ſub ſigno STELLÆ MDCLXIX.
SUPERIORUM PERMISSU.

Titelbladet til *De solido*.

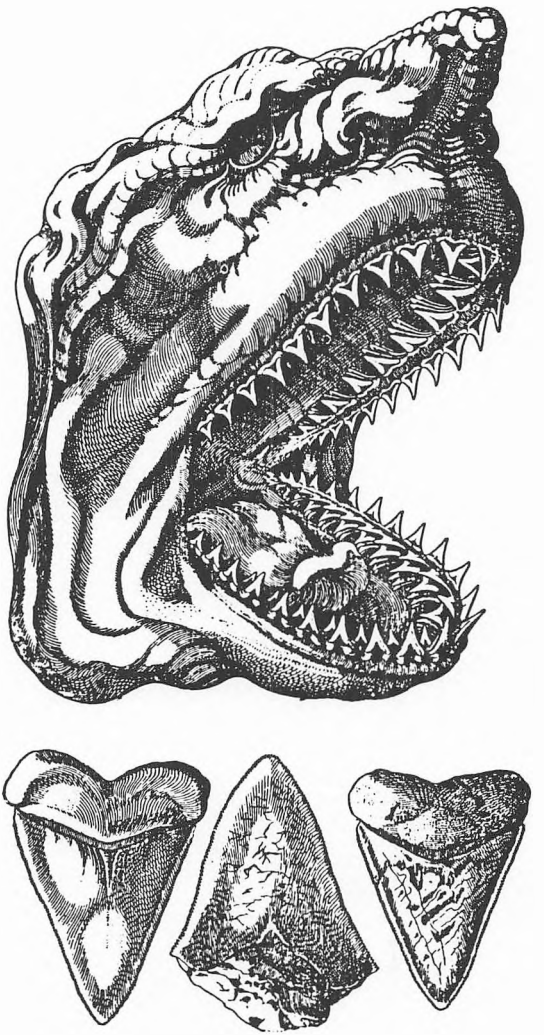

Illustration af hajhovedet og glossopetræ.

underlige sten, men Stensen "afmytologiserede" dem, idet han påviste, at det drejede sig om fossile hajtænder. Denne opdagelse gjorde ham for alvor interesseret i geologiske og palæontologiske emner. Toscana bød her på mange fossile dyre- og planterester samt mineralske forekomster, som Stensen begyndte at udforske. Resultaterne fremlagde han 1669 i ét af sine mest berømte skrifter: *De solido intra solidum naturaliter contento dissertationis prodromus* (Foreløbig redegørelse for faste legemer, som naturligt er indesluttet i andre faste legemer). Dette værk anses af mange for at være den videnskabelige geologis, palæontologis og krystallografis grundskrift. Værket er i tidens løb blevet oversat til en lang række sprog, senest i 1957 til russisk.

I Firenze fuldbyrdedes hos Stensen en udvikling, som - uden han vidste det - havde været igang i flere år: Han blev katolik. Den lutherske tro, han var vokset op med, bekendte han sig til på en ægte måde. Det fremgår tydeligt af Chaos-manuskriptet og hans korrespondance. Tidens nådeløse intolerance i Danmark var ikke noget problem for ham, så længe han befandt sig i Danmark. I Holland var situationen noget anderledes: Her var en fri meningsudveksling mulig, både mundtligt og skriftligt. Her færdedes folk af forskellige religiøse og filosofiske opfattelser relativt fredeligt mellem hinanden. Som medicinstuderende havde Stensen bl.a. kontakt med Spinoza, og for første gang traf han katolikker, hvis måde at leve på ikke helt svarede til de forestillinger, han havde med hjemmefra...

Men først i Italien kom Stensen under egentlig katolsk indflydel-

se. Praktisk taget alle, han kom i kontakt med, var katolikker. Han undrede sig flere gange over de praktiske udslag af folks tro, som han så. Stensen begyndte mere koncentreret at studere teologiske og eksegetiske spørgsmål og fik en slags uofficiel indføring i den katolske tro ved samtaler med to kvinder i Firenze. Den ene var nonnen Maria Flavia, som bestyrede det apotek, hvor han købte sine materialer, og den anden var en fornem dame, fru Lavinia Arnolfini, som var gift med en gesandt.

Skelsættende i Stensens religiøse udvikling var dog den berømte oplevelse i Livorno, den 24. juni [n.st.] 1666. På denne dag fejredes Kristi Legemes Fest, som er en vigtig liturgisk og folkelig katolsk fest til ære for Alterets Sakramente (det forvandlede nadverbrød). Under processionen i byens gader bliver den hellige Hostie af en præst båret frem i en monstrans i et stort optog med røgelse, sang, musik og farver. Hvor præsten med monstransen går forbi, knæler de troende i ærbødighed for Sakramentets mysterium, sådan som det kan opleves den dag i dag. Stensen overværer denne procession og beretter senere i et brev: "Da jeg så Hostien blive båret med så stor pragt i procession gennem byen, opkom den tanke i mig: Enten er denne Hostie et almindeligt stykke brød, og de er nogle dårer, der værdiger den en sådan hyldest, eller den rummer Jesu Kristi sande Legeme, og hvorfor viser jeg ham da ikke ære?" [6]

Stensens intellekt begyndte at bearbejde oplevelsen. Han, som altid har haft sin opmærksomhed rettet mod små og uanselige ting for ikke at lade sig forblænde af storhedens pragt, læste de

Lavinia Arnolfini.

nytestamentlige skriftsteder om Nadveren (på originalsprogene hebraisk og græsk), han studerede kirkefædrenes lære og diskuterede med de lokale teologer. Stensen fik øjnene op for det helt store perspektiv i kristendommen, mysteriet, som havde været forbudt i hans hjemland siden 1536. Resultatet blev, at Niels Stensen Allesjælesdag, den 2. november [n.st.] 1667, konverterede til Den katolske Kirke. Hans personlige beretning, som kun fylder 3-4 sider, er et kendt bidrag til den klassiske bekendelseslitteratur [7].

I de følgende fire år beskæftigede Stensen sig med geologisk forskning og - i stigende omfang - med teologi. Han gennemførte flere forskningsrejser i Sydeuropa, besøgte Østrig, Slovakiet, Tjekkiet og Holland. Hele tiden støttedes han økonomisk og på enhver anden måde af storhertug Ferdinand II og dennes søn og efterfølger, Cosimo III.

Sidst i 1671 modtog Stensen et brev fra København, hvori det meddeltes ham, at kongen (Christian V) ønskede, at Stensen skulle tiltræde en stilling som *Anatomus Regius* (kongelig anatom) og dermed fremme studiet af anatomi i København. Han ville få et årligt honorar på 400 Rigsdaler (et forholdsvis beskedent beløb, som han ovenikøbet først fik udbetalt efter et års forløb). Det var, hvad vi i dag ville kalde et tilbud, man ikke kunne afslå, og Stensen rejste da også til Danmark, hvor han arbejdede i 2 år, frem til juli 1674. Som katolik i det strengt lutherske Danmark var Stensens situation ikke den allerbedste. Christian V var ikke så uvenlig over for anderledes troende, som hans forgæn-

gere havde været. Hertil kom, at nogle af kongens ministre, bl.a. Griffenfeld, der sandsynligvis stod bag hjemkaldelsen af Stensen, af handelspolitiske årsager arbejdede for at mildne nogle af de strenge bestemmelser angående ikke-lutheraneres ophold i kongens riger og lande. Således havde portugisiske jøder i 1670 fået tilladelse til at opholde sig og drive forretning. Af rent politiske grunde havde man allerede fra 1641 også tilladt gesandterne fra de katolske stormagter at medbringe nogle få præster og indrette kapeller i gesandtskaberne i København. Der var dog ikke adgang for danskere til messerne. Med trediveårskrigens slutning i 1648 aftog efterhånden nogle af de stærkeste religiøse spændinger og fordomme, som havde præget Europa siden reformationens begyndelse. Selv om man havde garanteret Stensen religionsfrihed, mødte han megen mistillid. I de akademiske kredse i København herskede den lutherske ortodoksi. William Norvin mener, at grænserne for de videnskabelige studier dengang var snævrere, end de havde været på et middelalder-universitet [8]. Fra 1625 til 1872 (23 år efter Grundloven!) skulle professorerne ved Københavns Universitet stadigvæk skriftligt bekende sig til den evangelisk-lutherske religion [9]. Der var dog også danskere, der tog venligt imod Stensen, f.eks. den lutherske sognepræst i Kirke Hyllinge, en tidligere studiekammerat, der i anledning af Stensens hjemkomst havde forfattet et langt latinsk hyldestdigt [10].

I sin tiltrædelsesforelæsning i det anatomiske teater den 28. januar [g.st.] 1673 priste Stensen på formfuldendt latin naturens mange vidundere. Her faldt de ord, som blev hans mest berømte:

Pulchra sunt quae videntur,
pulchriora quae sciuntur,
longe pulcherrima quae ignorantur.

(Skønt er det, vi ser,
skønnere det, vi erkender,
langt skønnest dog det, vi ikke fatter.) [11]

To andre citater viser hans modne opfattelse af anatomiens formål:

"Lad os altså ikke blive hængende ved sanserne, men lad os med sindets øjne se ud gennem legemets øjne som gennem et kunstfærdigt slots vinduer, ud på denne den dejligste eng, hvor hver en blomst er et organ, og hver detalje et vidunder..." [12]

"Og dette er anatomiens sande formål, at tilskuerne gennem legemets kunstfærdige bygningsværk skal hæves op til at fatte sjælens værdighed og følgelig gennem legemets og sjælens vidundere skal lære at kende og at elske Skaberen." [12]

I denne berømte forelæsning demonstrerede Stensen sin afklaring i forholdet mellem videnskab og kristendom.

Stensen udførte en række dissektioner af mennesker og dyr, hvorunder han søgte at bibringe studerende og medicinere anatomisk viden og metode. Han bidrog også til de københavnske jordemødres faglige uddannelse, idet det blev dem pålagt at følge Stensens anatomiske øvelser en hel vinter.

I 1673 grundlagde Thomas Bartholin nordens første videnskabelige tidsskrift, *Acta Medica & Philosophica Hafniensia*. Heri blev en del af Stensens kortere afhandlinger fra Italien publiceret. Videnskabeligt set blev hans to år i København en skuffelse, med tiltrædelsesforelæsningen som undtagelse. I det lange løb var Stensens stilling i Danmark ikke holdbar; han ville aldrig kunne blive professor, hans fagkolleger var forbeholdne over for ham (dog ikke af faglige grunde), og personlige angreb manglede ikke. Da dette kom storfyrst Cosimo III for øre, tilbød han straks Stensen, at han kunne vende tilbage til Firenze og indtræde i den forskerstilling, han før trivedes så godt i. I sommeren 1674 forlod Stensen derfor København, og kort tid efter blev Thomas Bartholins 19-årige søn Caspar udnævnt til ordinær professor i anatomi, begyndende med 3 års orlov så han kunne rejse til udlandet for at kvalificere sig! [13]

Niels Stensen ankom til Firenze sidst på året 1674. Her blev det ham betroet at være mentor og lærer for storfyrstens 12-årige søn, tronfølgeren. Samtidigt forberedte han sig til en tilværelse som præst for fuldt og helt at kunne hellige sig det, han trods alle videnskabelige fremskridt anså for det væsentligste i tilværelsen: Kristi efterfølgelse. Det var ikke noget nyt, men havde ligget

latent lige siden han påbegyndte sit Chaos-manuskript, der som overskrift havde: *In nomine Jesu* (I Jesu navn). Påskelørdag, den 13. april (n.st.) 1675 blev han viet til præst og celebrerede dagen efter sin første messe. Heller ikke dengang var det sædvanlig praksis med kun 3 måneders forberedelse inden præstevielsen. At det alligevel blev tilladt i Stensens tilfælde kan kun skyldes en dispensation. Ærkebiskoppen i Firenze havde fulgt Stensens menneskelige og teologiske udvikling i flere år. I den følgende tid udarbejdede han - ved siden af hvervet som opdrager af fyrstens søn - i stigende omfang teologiske skrifter, som oftest forsvarsskrifter og polemiske indlæg, idet han kom ud for ret heftige angreb fra protestantisk side, både fra Danmark, Holland og Tyskland.

I 1676 døde i Hannover den apostoliske vikar for det nordiske missionsområde. Hertug Johann Friedrich af Hannover (en bror til den danske dronning Sophie Amalie) indstillede til paven, at Niels Stensen blev udnævnt til ny apostolisk vikar. Han vægrede sig, men indvilligede efter lange overvejelser: "Gud kunne gøre simple fiskere til apostle og en Ambrosius ud af en dåbskandidat. Måtte han oplyse mig ved sin Helligånd og give mig agt og kræfter, så at jeg kan fuldbyrde alt det, som han har valgt mig til." For at blive apostolisk vikar måtte Stensen bispevies, og det blev han efter længere undersøgelser og konsultationer i Rom. Den 19. september [n.st.] 1675 kan kardinal Barbarigo efter håndspålæggelsen sætte bisperingen på hans finger, mitraen på hans hoved og overrække ham bispestaven. Hermed er Niels Stensen som den første dansker efter reformationen indtrådt i

Stensen efter et portræt af Wilhelm Wils.

den ubrudte række af kirkelige hyrder, der efter katolsk tradition stammer fra apostlene. Bispevielsen fandt sted i Propagandakollegiets kapel, hvilket ikke var en tilfældighed [14].

Efter bispevielsen begav Stensen sig straks på vandring nordpå og ankom til Hannover i november. Kun nødtvungent tilbagelagde han de sidste 30 km i en vogn, som hertugen havde sendt. Han havde ellers altid været vant til at benytte sig af apostlenes heste. Det område, han skulle forestå, var stort: Hannover, Mecklenburg, Halberstadt, Magdeburg, Bremen og Hamburg. I disse områder boede der kun få katolikker, som i de fleste tilfælde kun lige akkurat blev tolereret. Danmark-Norge blev føjet til hans ansvarsområde i 1678. I Hannover vakte hans prædikener på tysk, fransk og italiensk opmærksomhed. Stensen levede fattigt og gav det meste af den gage, han modtog af hertugen, til de fattige og til de konvertitter, som var kommet i materiel nød efter deres konversion. Han omgikkes filosoffen Leibnitz, som var protestant, og som havde en idé om genforeningen af de kristne ud fra den såkaldte monadelære, han selv havde udviklet. Stensen og han havde mange teologiske diskussioner om økumeniske problemer, men Stensen kunne ikke dele Leibnitz' standpunkt, som han mente, ville føre til religiøs indifferentisme.

I slutningen af 1679 døde hertugen, og hans efterfølger var protestant. Hermed var det ikke længere muligt for Stensen at fungere som apostolisk vikar i Hannover, hvorefter han i oktober 1680 blev udnævnt til hjælpebiskop af Münster. Her var (og er) der et regulært bispesæde, og da biskoppen var svagelig, fik

hjælpebiskoppen mange opgaver. Stensen tilbragte megen tid på rejse i bispedømmet for at konfirmere, indvie kirker, altre, klokker, hellige kar, besøge klostre og sogne osv. Han lagde megen vægt på, at det var de rigtige, der blev udnævnt til kirkelige embeder. Misbrug af embeder indberettede han til paven. Rejserne bibragte ham en stor pastoral erfaring, som han i 1684 udmøntede i bogen *Parochorum hoc age* ("Hyrdepligter"). Formålet med denne vejledning for præster var at stramme op omkring en række forhold i den pastorale praksis, som var sygnet hen. Stensen underbyggede sine råd med udsagn fra Bibelen, kirkefædrene og Kirkens århundredgamle erfaring.

Beklageligvis udkom bogen først, da han var på vej væk fra Münster. I juni 1683 døde biskoppen af Münster, og domkapitlet valgte en biskop, der allerede havde 4 bispedømmer. Dette var klart imod bestemmelserne for kirkelige embeder, og Stensen protesterede, men uden virkning. Da domkapitlet skulle foretage den endelige afstemning og anråbe Helligånden om bistand hertil (!), udeblev Stensen for at demonstrere sin holdning. Da han ikke længere kunne fungere som hjælpebiskop i det kirkeligt korrupte Münster, rejste han nordpå til Hamburg for at fungere i den nordtyske diaspora.

Den store, protestantiske by Hamburg tolererede kun af handelspolitiske årsager anderledestroende. De ca. 300 tyske og ca. dobbelt så mange udenlandske katolikker i byen holdt sig til de katolske gesandters kapeller. Nogle jesuitterpræster, som havde fungeret i Hamburg i mange år, viste sig at være stridbare og

PAROCHORVM HOC AGE

Seu euidens demonſtratio
quod Parochus teneatur
omnes alias occupationes
dimittere
& ſuæ attendere perfectioni
vt cõmiſſas ſibi Oues
ad ſtatum ſalutis æternæ
ipſis à Chriſto præparatum
perducat .

FLORENTIÆ MDCLXXXIV.
Apud Hippolytum Naucſium
Superiorum permiſſu .

Titelbladet fra Stensens pastorale skrift.

illoyale over for den nye apostoliske vikar. Da han forlangte af deres ordensforesatte, at de pågældende præster skulle forflyttes, konspirerede de imod ham og fik deres tilhængere til at true med at skære ører og næse af ham!

I august 1685 besøgte han København for at se, hvordan situationen var for den lille skare katolikker dér. Han rejste og opholdt sig næsten anonymt for ikke at støde lutheranerne og bringe sine trosfæller i fare. Men som den første katolske biskop i byen i næsten 150 år lykkedes det ham dog at meddele Konfirmationens Sakramente i et værelse ved siden af et af de katolske gesandtskabskapeller.

Hans muligheder for at virke i Hamburg var blevet særdeles problematiske, men han blev anmodet af den katolske hertug Christian Louis I om at flytte til Schwerin som slotskapellan og simpel sjælesørger. Hertil ankom han i december 1685. Blandt Schwerins 2000 indbyggere var der kun ca. 50 katolikker. I dette stærkt protestantiske område måtte al katolsk religionsudøvelse også foregå i det skjulte. Menigheden havde ingen kirke, bortset fra, at man kunne benytte slotskapellet, så længe der var en katolsk fyrste i byen.

De stadige bekymringer og det strenge, asketiske liv, han havde ført i mange år, havde tæret på hans kræfter og svækket hans helbred. Efter få dages sygdom og uden præstelig bistand døde Niels Stensen en smertefuld død den 25. november [g.st.], 5. december [n.st.] 1686. Storhertug Cosimo of Toscana ønskede, at

Stensen skulle begraves i Firenze. Stensens kiste blev forsendt som en kasse bøger ad søvejen fra Hamburg til Italien. I oktober 1687 blev han bisat i San Lorenzo, mediciernes gravkirke i Firenze.

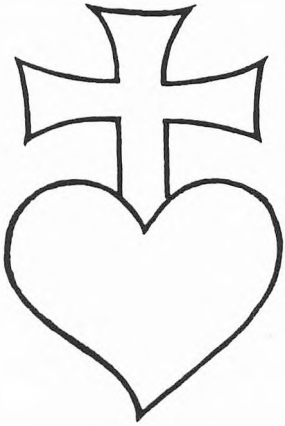
300 år senere, den 23. oktober 1988 blev Niels Stensen saligkåret af pave Johannes Paul II i Peterskirken i Rom.

En passende afslutning på denne skildring af Stensens liv kunne være at bringe teksten til en bøn, som findes i den såkaldte *Schweriner bønnebog*, som indeholder de bønner, Stensen bad ved sine husandagter:

> Uden dit vink falder ikke et hår af hovedet,
> ikke et blad fra træet, ikke en fugl til jorden,
> undslipper ikke en tanke sindet, intet ord tungen,
> gøres ingen bevægelse af hånden.
>
> Du har hidtil ført mig af veje, jeg ikke kendte.
> Led du mig nu ad nådens sti, seende eller blind.
> For dig er det lettere at føre mig derhen, hvor du vil,
> end det er for mig at trække mig tilbage fra det,
> mine længsler drager mig imod.

Hvis en persons liv befinder sig på ét niveau, kan hans skriftlige efterladenskaber siges at udgøre et andet niveau, ovenpå det første. På et endnu højere niveau befinder sig så de publikationer, andre har skrevet om personens liv og/eller hans skrifter. Når

disse to niveauer af skrifter og publikationer bliver tilstrækkeligt omfattende og uoverskuelige, opstår der naturligt et behov for endnu et niveau, nemlig det bibliografiske. Det er afgørende, at der skelnes mellem disse forskellige niveauer, for at ikke muligheden for at vurdere den videnskabelige værdi af de foreliggende dokumenter skal forsvinde. Ovenfor har vi beskæftiget os med de tre første niveauer (i skønsom blanding), men hvad med det fjerde, det bibliografiske?

Motivet fra Niels Stensens bispevåben.

Den første tilstræbt fuldstændige bibliografi over Niels Stensens værker og litteraturen om Stensen blev udarbejdet i 1986 af Michael Jensen: *Bibliographia Nicolai Stenonis*. Michael Jensen var på det tidspunkt bibliotekarstuderende, og da han i slutningen af studiet skulle vælge emnet for en specialeopgave, valgte han som katolik at udarbejde en Stensen-bibliografi. Med sit ubestridelige sproglige talent kunne han på forsvarlig måde ind-

samle og behandle litteraturreferencer på dansk, svensk, engelsk, tysk, fransk, italiensk, spansk, nederlandsk, latin og russisk. Michael Jensen har dog givet afkald på at ajourføre bibliografien, idet han kort tid efter aflagt eksamen på Danmarks Biblioteksskole indtrådte i benediktinerklosteret Saint-Maurice et Saint-Maur i Clervaux, Luxembourg. Forfatteren af denne artikel var behjælpelig med udgivelsen af *Bibliographia Nicolai Stenonis*.

Bibliografien tilstræber at dække litteraturen af og om Stensen, fra hans egen tid til 1986, ialt ca. 2.200 referencer. Stensens egne værker omfatter 528 breve af og til ham, 515 naturvidenskabelige og medicinske arbejder, 150 teologiske arbejder, og 10 samleværker. Litteraturen om Stensen omfatter 1.038 referencer, som er ordnet kronologisk, så man kan følge udviklingen i den kirkelige og videnskabelige interesse for Stensen gennem årene. Endelig er der registre over brevskrivere og -modtagere, emner samt over forfattere, udgivere og oversættere.

Bibliografien blev vel modtaget af Stensen-forskere fra mange lande, og den har vist sig at være et værdifuldt og troværdigt bibliografisk værktøj.

I 1991 tog Stensen-forskeren, dr.med. Troels Kardel initiativet til, at *Bibliographia Nicolai Stenonis* blev overført til en elektronisk database. Denne omlægning kunne gennemføres takket være økonomisk støtte fra Novo Nordisk Fonden. Forfatteren til denne artikel var ansvarlig for konverteringen fra papir til database, stud.scient. Mikael Clausen bistod ved den edb-mæssige

side af sagen, mens bibliotekar Bo Mønsted (Statsbiblioteket) gennemførte det praktiske arbejde efter scanningen af det trykte materiale. Endelig havde bibliotekskonsulent Torsten Schlichtkrull (Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek - DNLB) ansvaret for oprettelsen af databasen i bibliotekets katalogdatabasesystem, COSMOS. Ved den XIV Nordiske Medicinhistoriske Kongres i Århus, oktober 1993, blev Steno-basen demonstreret for første gang.

I årene omkring saligkåringen af Stensen (1988) blev der skrevet meget om Stensen, hvilket der fortsat bliver. I 1994 blev Steno-basen ajourført, således at litteraturen indtil 1994 er dækket. Igen var det Novo Nordisk Fonden, der ydede økonomisk støtte til dette arbejde.

Fremover vil Steno-basen blive ajourført regelmæssigt med referencer til ny Stensen-litteratur. Selve indsamlingen af litteraturen (bøger, artikler, referater mv.) og udarbejdelsen af de bibliografiske referencer bliver foretaget af nærværende forfatter. De nye referencer indlægges i Steno-basen på DNLB.

I forbindelse med det bibliografiske arbejde med Stensen-litteraturen er der oprettet et arkiv, som skal indeholde eksemplarer af al den trykte litteratur af og om Stensen, i original eller kopi. Formålet med dette arkiv (*Archivum Nicolai Stenonis*) er:

* at skabe en komplet præsenssamling af Stensen-litteratur i Danmark

* at skabe et grundlag for den fortsatte ajourføring af Steno-basen
* at tilbyde Stensen-forskere kopier af vanskeligt tilgængelig Stensen-litteratur
* at skabe mulighed for Stensen-studier i arkivets materialer.

Steno-arkivet befinder sig på Statsbiblioteket og passes af denne artikels forfatter.

Ny Stensen-litteratur bedes sendt til arkivet (i original, kopi eller som reference), for at Steno-basen kan blive ajourført så hurtigt som muligt.

Sådan kom Niels Stensen og Statsbiblioteket alligevel til at have noget med hinanden at gøre. Og Aabenraa? Det er så godt som udelukket, at Stensen har været i Århus, men han har ganske sikkert været i Aabenraa, nemlig på gennemrejse fra Tyskland til København, hvor rejseruten ofte var: Hamburg - Flensburg - Haderslev - Årøsund - Odense osv. Derfor må han være vandret igennem Aabenraa, hvor der for en del år siden boede en gymnasielektor (Peter Beck), der var specialist i Stensen...

Litteratur

Beck, Peter (1972): Steno. På rejse med Niels Stensen.
København, Gjellerup, 1972, 44 s.

Bierbaum, Max; Adolf Faller und Josef Traeger (1989): Niels Stensen.
Anatom, Geologe und Bischof. 1638-1686.
Münster, Aschendorff, 1989, 208 S.

Jensen, Michael (1986): Bibliographia Nicolai Stenonis.
Mørke, Impetus, 1986, 102 s.

Jørgensen, A.D. (1958): Nils Stensen. Et mindeskrift. 2. udv. udg. v. G. Scherz. København, 1958, 244 s.

Kardel, Troels (1994a): Steno. Life, science, philosophy.
Copenhagen, The Danish National Library of Science and Medicine, 1994, 159 p.
(Acta Historica Scientiarum Naturalium et Medicinalium, Vol. 42)

Kardel, Troels (ed.) (1994b): Steno on Muscles.
Philadelphia, The American Philosophical Society, 1994, 252 p.
(Transactions of the American Philosophical Society, Vol. 84, Part 1, 1994)

Matzen, Henning (1879): Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479-1879 efter Konsistoriums Opfordring, Bd. I, Kjøbenhavn, 1879.

Moe, Harald (1988): Niels Stensen - en billedbiografi.
København, 1988.

Mortensen OSB, Miriam (1993): Skønnest af alt. En biografi om Niels Steensen.
København, Katolsk Forlag, 1993, 340 s.

Norvin, William (1937): Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder, Bd. I, København, 1937.

Pedersen, Olaf (1987): Niels Stensens videnskabelige liv.
Århus, Foreningen Videnskabshistorisk Museums Venner, 1987, 48 s.

Scherz, Gustav (1987-88): Niels Stensen. Eine Biographie. Band I-II.
Leipzig, St. Benno-Verlag, 1987-88, 376 + 318 S.

Stenoniana nova series 1.
Copenhagen, Lægeforeningens Forlag, 1991, 159 p.

Stensen, Niels (1986): En dansk student i 1659 og noterne i hans Chaos-manuskript. Udg. ved H.D. Schepelern.
København, Nicolaus Steno Gildet i kommission hos Katolsk Forlag, 1986, xxii+90 s.

Wieh, Hermann (1988): Niels Stensen. Sein Leben in Dokumenten und Bildern.
Würzburg, Echter Verlag, 1988, 71 S.

Noter

1) 11. januar efter den gregorianske kalender, som i Danmark først blev indført år 1700. Ved dateringer er det anført, om det er efter den gregorianske kalender (ny stil - n.st.) eller efter den julianske (gammel stil - g.st.).

2) "For det Første, ville Wi alle Paffuiske Muncke, *Jesuviter, Presbyteros seculares* oc andre saadanne Geistlige Personer, under deris Liffs fortabelse gantske oc aldeelis haffue forbuddet, sig her udi Vore Riger oc Lande at begiffue oc lade befinde..." - "Dernest, saa fremt nogen sig understaar, saadan Folck vijdende at herbergere oc underholde, eller oc steder dennem Huse, huor de deris Romerske Ceremonier oc *Superstitiones* kunde fulddriffue, de skulle staa til Rette, som de modvilligen sig imod Voris Mandater oc Befalinger stiller. I lige maade ville Wi oc under Voris høyeste U-naade oc Straff som vedbør, haffue forbuddet oc affskafet alle andre Secters hemmelige *exercitier*, Øffuelser, Prædicken oc Sammelkomst, som de der ere imod denne Voris *Religions* forvanter er offuergiffuen, oc nu udi disse Vore Lande oc Riger, Gud vere loffuet, høris oc underholdis." (Forordning om Muncke oc Jesuviter som sig hid ind i Riget hemmeligen begiffuer..., Giffuet paa Vort Slot Kiøbenhaffn, den 28. Febr. [g.st.] Anno 1624. Under Vort Signet. Christian)

3) Da Stensen kunne græsk, skal betegnelsen "chaos", som han gav sin optegnelsesbog, ikke forstås negativt, men snarere som "elementernes sammenblanding før deres udvikling og ordning". Chaos-manuskriptet blev fundet i 1946 blandt Stensens efterladte papirer i Firenze af Stensen-forskeren, pater Gustav Scherz C.ss.R. Her havde det ligget upåagtet i mere end 250 år.

4) Stensen noterer tirsdag den 8. marts 1659 [g.st.] fra Drexelius: "Både dyder og laster hænger indbyrdes sammen, dyder avler dyder, laster avler laster." Hertil gør han et notat om at "angående lasters og dyders kæde bør der anstilles en naturvidenskabelig undersøgelse af årsagerne". At den unge Stensen accepterede Descartes' metoder ses i Chaos-manuskriptet, hvor han den 22. marts [g.st.] 1659 noterer, at "der må forskes mere omhyggeligt og systematisk ... efter Descartes' metode" (*accuratius et ordine ad methodum Cartesii*). Denne

indstilling holder dog ikke, idet han på afgørende måde i 1665 gør op med Descartes.

5) "Der Pariser Vortrag entwickelt ein Forschungsprogramm für die nächsten 200 Jahre, für die er richtungsweisend bleiben wird: Kritik der bishierigen Sektionsmethode, Notwendigkeit reiner Forschung ohne Bindung an unmittelbaren Nutzen für Diagnose und Therapie in der Medizin, Bedeutung der Abfaserungsmethoden zur Darstellung der nervösen Verbindungen innerhalb des Gehirns, Wichtigkeit vergleichend-anatomischer Untersuchungen zur besseren Erfassung von Struktur und Funktion, Berücksichtigung der Hirnentwicklung, chirurgische Eingriffe und Studium pharmakologischer Wirkungen im Tierversuch." (Bierbaum, Faller und Traeger, 1989, S. 18.)

6) Historikeren A.D. Jørgensen (1840-1897) aner det dybere perspektiv i Stensens oplevelse på Kristi Legems Festen i Livorno: "Striden om nadverlæren var selvfølgelig dengang ikke blot enhver dannet mand fuldt nærværende, men Stensen havde tilmed nylig drøftet den både med lærde og med fromt troende mennesker; men først her ved synet af den højtidelige procession fik spørgsmålet kød og blod for ham. Det var ikke blot menigheden i Livorno, som drog forbi hans øjne, men uoverskuelige slægtrækker, århundrede efter århundrede, folkefærd fra solens opgang til dens nedgang. Han stod overfor historiens og tidens tavse vidnesbyrd. Hvilede nu dette vidnesbyrd på en skuffelse? Eller var protestantismens frafald og fornægtelse af det en forvildelse?" (A.D. Jørgensen, 1958, s. 118.)

7) Da Stensen i 1670 for første gang vendte tilbage til Holland som katolik, blev han involveret i teologiske diskussioner med sine protestantiske venner. Hårdest blev han angrebet af pastoren ved den reformerte tyske kirke i Amsterdam, Johannes Sylvius. Ud fra sin calvinistiske baggrund afkrævede han Stensen svar på "hvad der havde bevæget denne ikke ulærde mand (sic!) til apostasi (frafald fra troen)". Sylvius kaldte også Stensens iver for den katolske tro "blind og uden orden, men ægte romersk." Da Stensen kom tilbage til Firenze, skrev han nogle moderate kontroversteologiske skrifter, som blev trykt senere. Den ovenfor nævnte beretning om konversionen er i virkeligheden et svar til

Johannes Sylvius, og blev trykt i 1677 som en del af følgende værk: *Nicolai Stenonis ex pluribus ad Iohannem Sylvium Calvini dogmata Amstelodami docentem ante quinquennium & quod excedit scripsi, binæ epistolæ, altera de propria conversione, altera de infelici ipsius Sylvij ad geminam ipsi propositum syllogismum responso.* Florentiæ, 1677.

8) William Norvin, 1937, s. 30.

9) Henning Matzen, 1879, s. 45. - William Norvin, 1937, s. 184.

10) Garboe, Axel: Niels Steensen (Steno), set fra en sjællandsk Landsbypræstegaard (1672).
Lychnos 1946/47, s. 248-252.

11) Iflg. Olaf Pedersen skal dette ikke forstås som et udtryk for filosofisk sværmeri; det ville ligge Stensen fjernt. Stensen forklarer selv sætningen i følgende vendinger:

> "Skønt er det, som uden dissektion er tilgængeligt for sanserne, skønnere det, som dissektionen fremdrager fra de skjulte helligdomme, men langt det skønneste er det, som undflyr sanserne, men alligevel erkendes gennem fornuften" (citeret efter Olaf Pedersen, 1987, s. 41.)

12) Citeret efter Miriam Mortensen OSB, 1993, s. 183.

13) Gustav Scherz, 1987, I, S. 329. Olaf Pedersen, 1987, s. 43.

14) Propagandakongregationen (*Congregatio de Propaganda Fide*) har siden oprettelsen i 1622 været Den katolske Kirkes centrale organ for missionsvirksomhed. Navnet kommer af det latinske 'propagare' = at udbrede (nemlig troen). Propagandakollegiet er den tilsvarende læreanstalt for vordende missionærer.

ROTUNDEN

nr. 6

Statsbiblioteket

Steno
Sikker Hansen

Voce